

A LOMTÁRBÓL

– XXI. század

Éjszaka a buszban, a sötétben csak a laptopom ablaka világít, miközben túrom a turbofalkot. Mennyit túrtam! Hazafelé igyekszem a Balkán kapuján át, Belgrádból Vajdaságba, Zomborba, és mit ad Isten, a buszban arról olvasok, hogy Mile Stojic ül a vonaton útban Szarajevóból az ő „hazájába”, Mostarba, Boszniából Hercegovinába, és rázkódás közben Végel Lászlót olvassa, aki pedig az Újvidék–Budapest útvonalról ír fáradhatatlanul. Azaz a hontalanságról, mint Mile Stojic, s amiként most én is.

Úti hontalanság ez, mindhármunké; hol ebből, hol abból az ablakból fúj be az idegenség szele, és valami metafizikai légvonal sodorja az embert ide-oda és vissza. Hazafelé menénk, de a „haza” szónak nincs sem értelme, sem megfogható valósága. Bűzök és illatok, utált és kedves dallamok, színfoltok és szereteteink hangszínei, nyelvek, sajátos neszek és zajok kavarnak ebben a „hazában”, mely nem szilárdul otthonná, honná, biztonságot nyújtó térré, és nem szellőzik ki belőle a szorongás meg a félelem hangulata sem.

Nem emlékszem, hogy mikor nem féltem hazafelé menet, s milyen más szóval illehetném az utat, mely a szülővárosomba vezet? Pont ez a bizonytalanság, hogy otthon is, de nem is, haza is, meg nem is, ismerős is, meg idegen is, ez hívja elő a szorongást, amely ott lakozik az elindulásban és az érkezésben egyaránt. Akkor is, amikor a lakásunkból, Budapestről indulok és oda érkezem, vagy amikor a belgrádi szolgálati szobámba jövök, s megyek innen el végre, valamely „haza” irányába, ahonnan majd úgy érkezek ide vissza, mint egy vezeklőcellába.

De miből táplálkozik ez a sajátos szorongás, amelyre Stojicnál is, Végelnél is ráismerrek? Alighanem az erőszak vette itt be magát a térbe, ahogy a fa repedéseibe szivárog be a nyirok, az olaj vagy a vér. Dolgozd fel a ténytet, hogy egy olyan országban születél, amely már nem létezik! Kimondom a nevét, és az a név nem fed semmit. Pontosabban semmi valószínűséget, azaz a valóság nem más, mint a szétcincált szülőhaza, az erőszakkal szétszaggatott tér, és a repedésekben, mintha valami Dante-illusztrációt látnék, emberek süllyednek el.

– Mondd, hogy létezik az, hogy ti otthon magyarul beszéltek? – kérdezte a kilencvenes évek elején a muzeológus barátnőmet a zombori helytörténeti múzeumban a kolléganője.

– Tessék? Hogyhogy hogy létezik? De hisz ez az anyanyelvünk! – hüledezett a barátom, aki azóta már Augsburgba emigrált. – Te is az anyanyelveden beszélsz, és ha külföldön élnél, otthon akkor is szerbül beszélnél!

– No de hát ez mégiscsak Szerbia!

Zomborban azok a bizonyos „repedések” tele vannak ilyen törmelékekkel, ilyen sértésekkel és sérelmekkel. Hiszen az otthonlét a magától értetődőséget jelentené, és ha magyaráznod kell, hogy te itt hogyan, miért és mióta vagy itthon, régen rossz – az egzisztenciád kétségbe van vonva.

*

Predrag azok közé az orvlövészek közé tartozott, akik az ostrom alatt a hegyről lőtték Szarajevót. Többek között lelőtt egy kislányt is.

Géczi János plakátkollázs-fotográfiája

Ő az egyetlen olyan „harcos”, aki írásos nyomot hagyott arról, hogy később megbánta tettét.

A háború után a postán dolgozott Szarajevóban. Egy éjszaka megjelent neki az a lelőtt kislány, és megkérdezte tőle: „Miért tetted ezt velem?” Ettől a naptól kezdve üldözte őt a kislány kísértete. Nem bírta ki. Végül öngyilkos lett.

„Nem tudom, micsoda ördög szállt meg azon a napon. Emlékszem, forró nyár volt, 1992 augusztusa, kora délután. Óvatosan pásztáztam az utcákat a távcső mágikus szemével. Civileket láttam. Főleg öregeket és asszonyokat, amint óvatosan kilesnek az utcára. Fegyvernagyvadás volt, és ők elindultak vízért a Miljacka-parti kúthoz. Láttam egy idősebb asszonyt, amint eltávolodik a kúttól, meg egy nőt gyerekekkel, egy kislánnyal, amint gyorsan a csap alá helyezik a ballonjaikat... El-

kaptam a kislány arcát, és ráeszméltem, hogy nevet, mintha nem történe körülötte a téboly... És akkor hirtelen engem kapott el a téboly. Mit nevet ez a gyerek, gondoltam, csak nem engem nevet ki?! Én itt tűnök, szenvedek, vérzek az élet nélküli életben, ő meg nevet, mintha dacolna velem – na meg aztán hogy lehet ilyen elégedett és boldog, gondoltam. Nem fogsz te velem így baszkódni, mondta valami pokoli hang, és e pillanatban észrevettem, hogy az ujjam, mintha nem lenne ellenőrzésem a saját ujjam fölött, ráhajlik a ravaszra, és elkezdi lenyomni... Állj le, állj le, kiáltoztam magamban, de nem hallgatott már rám a saját ujjam... Nem céloztam, csak éreztem a puska rándulását, és aztán verejtékben úszva elhajítottam a puskát. Olyan volt az egész, mint egy rémálom, mint valami éber álmom. Á, vigasztaltam magam, ez bizonyára csak álmom, valójában nem történt semmi... Fogtam a messzelátót, és a kútra irányítottam: a kislány a földön feküdt, vérben úszva, az anyja pedig mellette állt, üvöltés fagyott a görcsbe rándult arcára...”

*

Az élő emberek közül a lányom egyike azoknak, akiktől a legtöbbet tanultam.

*

Ennyire gyagya lennék? – nevetgéltem röpké svájci tartózkodásom alatt, mikor azon kaptam magam, hogy már megint a virágokat fényképezem. Makulátlan jácintszőnyeget, magányos és kis csoportokba verődő sárga, rózsaszín, fehér tulipánokat, pompás magnóliát és más ismeretlen, lila, kék, tarka virágokat az utcán, a parkokban kószálva, a tóparton s a domboldalon ballagva a tradícióval átítatott, ápolt házak között. Patak partján zöldeket. Aranyeső mögül kivillanó melanholikus gránitszobrokat.

Azért jöttem Svájcba, hogy a jácintokat meg a tulipánokat bámuljam? Svájci jácint, német rózsa? Ennyi erővel akár otthon is maradhatam volna. Esik az eső, és én a virágok levelén megülő cseppeket fényképezem. Giccs,

mondtam magamban. És mégsem tudtam ellenállni egy érzésnek, amely azt súgta, hogy más világba pottyantam, ahol minden, de minden más, mint otthon, Közép-Európában és a Balkánon. Minden szebb, tisztább, frissebb. A kifli ropogósabb. A rebarbarás kalács isteni. Az utcán nem szemét van, hanem virágok. A parkokban csodás kompozíciók. A kávéházakban mindenféle saláták, ingyen barna zsömlével. A városka közepén nagy, sokszobás madárház, a madárházban tavacska, a tavacskában kecses vízimadarak. Hóbagoly a ketreben a faágon.

Látom, unatkozik az utcaseprő, unalmában a tóparti kavicsokat söprögeti a szegélyről. Olyan takaros és tiszta itt minden, hogy nincsen neki *dóga*. Én meg tátom a számat, hogy egy mesebeli kis világba keveredtem, ahol mézeskalácsból vannak a házak. Van is mit bámulnom, hiszen Budapestről, illetve Belgrádból jövök, ahol az utca a piszok műfaja, fertőtleníteni kell a padokat a hajléktalanok után, s a parkban az esetleg még ép padok körül virágok helyett csikkmező virít, flakonokkal. Én közép-európai szerzet vagyok, balkáni magyar, aki onnan jött, ahol a szegénység az úr és szakadtak az emberek. Ámulj és bámulj, fogalmazd meg az identitásodat! Kicsit röhcinsélj közben.

*

David Carroll szerint az eszme, hogy az úgynevezett autentikus művész, író vagy irodalmár nem lehet egyszersmind rasszista vagy antiszemita politikai ideológus, hogy az irodalom és a művészet önmagától ellenállnak a politikai dogmatizmusnak és a faji elfogultságnak, a faji gyűlöletnek, nem más, mint a művészet és az irodalom, a művész és az író misztifikálása. Nincs szakadás az esztétika és a fasizmushoz való ragaszkodás között, noha sok kritikus úgy próbálta menteni egyes írók becsületét, hogy az irodalmi teljesítményüket, amit nagyra értékelt, leválasztotta a fasizmusukról, amit elítélt. Ezeknek az íróknak a fasizmusa azonban át van szöve az esztétikájukkal, és a kettő szorosan kötődik egymáshoz.

*

Milyen jó volna elfogulatlanul beszélgetni Istenről – gondolom már egy napja, és közben ki is mosolygom a gondolatomat, hiszen ez lehetetlen. Egyrészt azonnal belecsúszunk a nominalizmusba, azaz engedünk a szó csábításának, a szó kulturálisan is agyonterhelt vonzásának, és engedünk a beidegződéseinknek, amelyeket ez a kultúra, a népi és a magas is, belénk tűzött (akárha Kafka boronájával). Másrészt az elfogulatlanság is szinte kizárt, hiszen „Isten” mindenekelőtt aposztrófia, megszólítás, egy interakciónak a kezdeményezése, ezért elfogult és affektív. Azonnal színházi, drámai tér képződik köré. Leíró kategóriaként, ugye, nem is tudjuk használni. És nemcsak érzéki, hanem erkölcsi késztetéseket is magával von rögtön, azaz veszélyessé válik. Drámai, érzelmeket és indulatokat csigázó – tehát megbontja az arányérzékét. Kikezdi az ízlést. Egyúttal itt van ennek a drámának a kulturális kisimítási, megszelídítési gyakorlata, ahogy anyakönyvezi és a szükséges papírokkal ellátja, „engedélyezi” az „Istent”. Az istentagadás dacos, lázadó gesztus ez ellen.

Az ízléstelenséget ez ügyben elkerülhetetlennek tartom, és csak azért kockáztatom meg a kérdezést, mert mégannyira irritál az ízlés, a disztiníváltság és a „kontrolláltság”. És a kirekesztés; mármint az Isten kirekesztése. A misztikusok, Pilinszkyig, mind beleestek az ízléstelenség csapdájába, amit csak mi látunk csapdának, ők erre rá se fütyültek; a morálra se. A filozófusok pedig, Nietzschét kivéve, gondolatilag szalonképessé tették azt, ami nem felel meg a polgári kívánalmaknak.

Én a magam részéről a félálomban (alvás előtt, ébredés után, szemlélődés közben) és a szégyen állapotaiban vagyok leginkább fogékony erre az aposztrófiára. A szégyen, más szóval a bűnösség állapota szinte ki is zár más kommunikációt. Az pedig, amit a „kegyelem” állapotának nevezek, és ami polgári nyelven szólva leginkább az elfogulatlan szabadsághoz áll közel, olyasmi, ami mintha kapcsolatot tenne lehetővé evvel a transzcendenciával. Melynek léteben mindazonáltal bizonyos vagyok.

*

Kísérletileg igazolták, és a józan ész sem sugall mást: a kétnyelvűség frissen tartja az agysejteket, és növeli az ellenállást az agylágyulással szemben. Mondhatni, fiatalít. Ha folyamatosan – párhuzamosan, váltogatva, szinkronban vagy aszinkronban – használunk két nyelvet, többet ugrabugrálunk, szempontokat cserélgetünk, innen nézünk, onnan nézünk dolgokat, észre sem vesszük, és kultúrák közt sétafikálunk. Bizonyos zavarral is szembesülünk eközben, nyelvzavarral, szemléleti különbségekkel – és vegyük ezt szerencsének! A zavar sokkal többet ér, mint amikor valakinek mindig minden világos. Nem neki áll a világ.

Aki nyelvváltogatva él, megtanulja, hogy a nyelv nem valami *hóttbiztos* elem, amire támaszkodni lehet, hanem csalárd, csalafinta, kreatív, változékony létező. Megtanul „alá kérdezni”, firtatni, hogy akkor most igazából mi mit jelent és ki mit gondol. A kétnyelvű ember kellőképp szkeptikus és, persze, találékony. Őnála sokkal gyakrabban ugrik be egy harmadik, negyedik nyelv is a játékba, hisz nincs ahhoz hozzászokva, hogy „az anyanyelvén történjenek a dolgok”, vagyis nem kenyerre a magától értetődés, és jól tudja, hogy nem „érte” van, ami van. Igen gyakran mellékszereplők vagyunk, másodrangúak vagyunk, még ha nehezen vesszük is ezt tudomásul.

*

Passzázs mint átjáró a művészetek, nyelvek és kultúrák, diszciplínák között, átkelés a határokon; *passzió* mint szeszély és szenvedély, az idő *feltöltése*, a művészet mint amiben végre kedvünk telik; *obszesszió* mint megszállottság és munka, mint szökés a ráció nyereségorientált táboraiból, mint ami bolhát ültet a fülekbe.

*

Ebben az országban, ahol most vagyok, nemrég ki akartak irtani egy népet, melynek identitása nem egynemű: a bosnyákokat. Nem-

rég bombázás, géppuskázás, vérengzés, öldöklés, gyújtogatás, fosztogatás, üldözés és menekülés folyt itt; megerőszkolások történtek; koncentrációs táborok voltak itt. Ebben az országban, ahol most vagyok, nemrég. Ebben az országban még most is tömegsírokat találnak és nap mint nap temetnek, és a háborús bűnösök tetemes része ma rendőr, vagy csak egyszerű munkásember. Ebben az országban mindenkinek van erőszakos halállal halt/elesett/elmenekült/emigrált valakije. Itt embereket, könyvtárakat, falvakat égettek el. – Persze minden országban így volt, és mindegyikünknek erőszakos halállal halt/elesett/elmenekült/emigrált valakije.

Nap mint nap újsághírek tömegsírok felnyitásáról, a tömegsírokból exhumált holttestek azonosításáról, fellelt áldozatok temetéséről. Ítéletek is születnek nap mint nap, háborús bűnösöket ítélnak el. Perek. Megemlékezések. Áldozatok. Lágerek.

*

Dalmaék terasza a Neretvára és a Velež-hegységre néz. Folyton szél lengedez, hallatszik a folyó zsuborgása. A nap fehéren süt, izzó kristályként, pont ide.

Olyan, mintha pont most új élet kezdődne.

Hihetetlen csönd van.

Egy asszony kilép a házból, valamit kidob a Neretva-parti bozótba és meggyújtja. Hatalmas füst kerekedik. Miért tette? Nem fél, hogy tüzet okoz?

Zoran szerint megtörtént a három bosznia-hercegovinai kultúra definitív szétválása. Mostar boszniai *horvát* kulturális és egyetemi központ. Hivalkodó kereszttek. Ahogy átlépek a határt, az első kocsmában, ahol megáll a busz, ormótlan rózsafüzér lóg a falon egy feszület körül.

Egyre nagyobb a tűz, ronda, fekete, köhöggető füstfelhők. Senki sem tiltakozik. Egy fiú kis vödörrel locsolja. Ez miért volt?

Hihetetlen szépséggel szórta be Isten ezt a vidéket.

Szépség és némaság.

Repül a pernye. Oktalan pusztítás. Miért?

A növényzetet nem védik?

Nem tudom racionalizálni ittlétem okait. Objektívvé tenni sem tudom. Nem tudom, miért vagyok itt.

Helyszíni szemle, a tett helyszínének vonzása?

Kutatás valami után, amit elvesztettem? Mert elvesztettem a szülőföldemet, a hazámat, a szülővárosomat, elvesztettem a gyerekkoromat, az ifjúkoromat, egy szellemiséget, ami éltetett, el a többnyelvűséget, a többkultúrájúságot.

Szeretet, szerelem? Dalmáék iránt, R. iránt, vagy egy nyelv és egy kevert kultúra iránt, tájak iránt?

A traumák, sebek gyógyulásának, gyógyításának potenciális lehetősége?

Ahogy a bosnyákoknak nem otthonuk Törökország, úgy nekem sem Magyarország, bár a hasonlat eléggé sántít.

*

Jegygyűrű van az ujjamon, egy halott kezéről letépett aranykarika. Ez a halott kéz pedig apám keze.

*

A hideg tavaszi ég alatt a sötétben világított a virágzó fa, tártan, mintha kosárba gyűjtötte volna a csillagokat. De hát fent az úrben nincsenek évszakok! Nem gondoltam erre, amint kint álltam, hálóköntösre felkapott kabátban, cigarettával a számban. Hanem arra gondoltam rég nem látott szülőházam kopár udvarán, hogy íme, világossá vált, amit eddig is tudtam, hogy nincs házam, és nincs hazám. A cseresznyevirágok egy pillanatra ezer villogó szilánkká pattantak, majd öblös kosarat formáztak ismét az úrnek.

*

A bőröndökkel mindig meggyűlik a bajom. Ennek az ormótlannak is széttört a gurulója. Különbösen nem jutott volna eszembe taxit keresni a Keletinél. Rögtön megszálltak a várakozó hiénák, ezeket meg ezeket csaptak elém a láthatatlan kártyaasztalra. Én taxióra

szerint szeretném, motyogtam közben, már ijedten, és már vonszoltam is tovább a „koporsót”, mikor elém lendült egy napszemüveges, kigyúrt férfi, szenvedő Krisztus-főt formázó, vastag arany medalionnal a nyakában – itt himbál most is előttem a fej –, leintette a többieket, a kocsijába pakolt, hogy majd ő megment, és bekapcsolta az alig látható *taximétert*. Aztán emberesen átvért. Megérkeztem haza, Budapestre.

*

Ismerek egy crnogorac férfit, aki belegonoszosodott a szerelembe. Minél sötétebb fényű parázssal szeretett, annál rosszhiszeműbb és gyűlölködőbb lett tőle, anélkül hogy tudta volna. Észre sem vette, és vérmes, gyilkos düh lett a szerelméből.

*

A Srebrenica-kiállításon megnéztem egy rövid amatőr felvételt. Rövidet? A csetnik katonák – „Skorpiók”, ez volt a paramilitáris alakulat neve – csak lőtték, csak lőtték és lőttek, fejbe, hátba, lábba, gyomorba, lőtték a bosnyák férfiakat. Kiparancsolták, kiráncigálták őket a fűbe – harsány zöld volt a fű, nyár volt –, *hajtsd le a fejed!* – kiáltották, és lőttek. Sorozatlövésesek voltak.

Belelőttek újból a már halottakba is. *Der springt noch auf! Onaj je još živ!* – kiáltozták. Közben megállás nélkül káromkodtak. *Jebigajebenti-pičkakurac...* Kövérek voltak, erősek; azok a bosnyák férfiak meg csont és bőr, számalmasak, az ő hangjukat nem lehetett hallani a filmen.

A „Skorpiók” saját magukat filmezték, nem gondoltak hát szégyenre. Ellenkezőleg.

A foglyokkal cipeltették el a tetemeteket, be az erdőbe. Mielőtt sorra kerültek volna, húzták a földön, vonszolták és cibálták a honfitársaikat. Hirtelen nagyon nehezek lettek a csontsovány férfiak. Mindez a nyári zöldben történt, nagy, magzó fűben, puha hullámokon.

Azt akarták a „Skorpiók”, hogy azok az emberek tudják – tudják, mielőtt agyonlövők őket –, hogy ez itt most a halál. A gyöngye minőségű felvételen a halál az agyonlövés előtti

pillanatokban – amikor ráparancsolnak a fogolyra, hogy hajtsd le a fejed, *sagni glavu* – áthatóan jelen volt.

És az áldozat lehajtotta a fejét.

Hogy jobban lássák a tarkóját.

*

Télen a középső szobában, ahol nem fűtöttek, egy nagy fahordóban pihentek sós lében a káposztafejek. Rajtuk egy deszka, a deszkán nyers kő. Nagymamám a káposzták óvónénije volt, egész évben törődött velük: elültette, kapálgatta, locsolgatta, leszedte, savanyította és árulta is őket. SAVANYÓ KÁPOSZTA ELADO – írta ki ügyetlen betűivel egy cipődoboz fedelére, és kitette az ablakba. Jöttek is a szomszédasszonyok, vitték aprópénzért a savanyított káposztafejeket. Nagymamának volt egy titkos kis bugyellárisa, az éjjeliszekrényé fiókjában tartotta, csak csörgőpénz volt benne. Abba gyűjtötte a káposztapénzt. Miután meghalt, találtam abban a fiókban egy tekerccsé göngyölt cédulát, újság széle lehetett, ez állt rajta, tintaceruzával írva, reszketeg vonásokkal: „Mi is így kezdtük / az életet mind ti / most ti jötök / utánunk / Mi az életet be / fejeztük hamuvá / porrá válunk.”

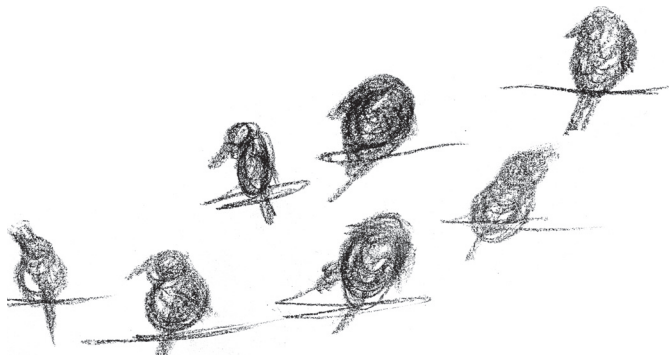
*

Plusz négy fok éjnek idején Belgrádban, latyak; ronda a hó és prüszkölnek a trolik, melyek itt olyanok, mint a macska farkára kötött csörömpölő konzervdoboz. Elmúlik a tél meséje, megered-e valami bennünk? Elfelejtsük-e ezt a csodálatos telet (amelyre az autósok úgy haragudtak)? Most a legcsúnyább: nem kellene kezdeni valamit e pillanattal? Jaj, nem arra célzok, hogy igazságot tenni, csúszkál a csizma, és az égből is minősíthetetlen állag szemereg.

*

Elfelejtettem a tél meséjét. Térdig ért a hó, a néptelen Népligetben baktattam, ámultam-bámultam, áhítatot éreztem. De mi iránt? A tündér fák vagy a fehér szín iránt? A cinegék

iránt? A tisztaság iránt? A hóesést mindig is égi ajándéknak, valóságos kegyelemnek éreztem. Miért, hogy mindig újra elfelejtem?

*

Kelet-Közép-Európa megmaradt lényegtelenességében olyanok, amilyen volt, csak épp a szellemét veszítette el, az ellenállást, azt a pluszt, ami azzá tette, ami, a megkülönböztető jegyét, mely lealázta és kiemelte, a maga nemes/nemtelen kopottságát, a tiltakozását – és dörgölődzövé vált, a belső integritását föladta. A szerencsétlenség-batyunkat, ütöttkopott történelmi kofferünket, ahogy Kiš mondta volt, tovább cipeljük, csak hamisított Nike-hátizsákokba pakolva. Én ezt züllési folyamatnak vélem. Meg árulásnak is. A lányomat Nagy Imre újratemetésének (vagy mijének) napján a mellemen dajkáltam a kőbányai Szent László templom kertjében, zúgtak a harangok, tülköltek az autók, ezt legalább nem felejttem el, de hát mit sem feledhetek, elég körülnézni egy kicsit. Minden kátyúról az életünk jut eszembe.

*

Néha azt hiszem, nekem mindegy, hol vagyok, ugyanúgy el tudok veszni Belgrádban, mint Budapesten, Pécsen vagy Újvidéken. Mintha nem én mennék, hanem vinne az út vagy a lábam, s mintha nem látnék ki a szememből. A világ meg közém ékelődött a „pszichém”. (Horvátul egyébként így nevezik az állótükröt: *psiha*.) Nem ereszt, s nem ereszti át a világot. A nyelv is gyakran *vízátneresztő* rétegnek tűnik, elhallgatok, összeszorul a torcom, fojtogat a közölhetetlenség.